

**TÜRK - MACAR KÜLTÜR MÜNASEBETLERİ
IŞIĞI ALTINDA
II. RÁKÓCZI FERENC VE MACAR MÜLTECİLERİ**

sempozyumu

(31 Mayıs — 3 Haziran 1976)
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Symposium on

**RÁKÓCZI FERENC II AND THE HUNGARIAN REFUGEES
IN THE LIGHT OF
TURCO - HUNGARIAN CULTURAL RELATIONS**

(31 May — 3 June 1976)
University of İstanbul, the Faculty of Lettres

1976
İSTANBUL

II. RÁKÓCZI FERENC İN ÇEVİRMENİ MÜTEFERRIKA İBRAHİM VE OSMANLI TÜRKLERİNİN İLK BASTIKLARI KİTAPLAR

Jale Baysal
(İstanbul)

«Türk - Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri» konulu bir simpozyumda, II. Rákóczi Ferenc'in, kendi deyimiyle «vefâlı tercümanı» Müteferrika İbrahim'i anmamak haksızlık olurdu. Kendisi yalnızca ilk basımevimizin kurucusu değil, çok değerli bir yayımcı, yazar ve hakkâktır. «Bizim için pek yeni sayılabilecek bilimlere giriş niteliğinde eserler, yazılar yazmış, memleketimize Avrupa Rönesansından ilk haberleri vermiştir».¹ Osmanlı askerî düzeninin çağdaş Avrupa usullerine uyacak biçimde ıslah edilmesi davasında önemli rolü olmuştur. Usul-ül-Hikem fi Nizam-ül-Ümem adlı eserinde Nizamı Cedit terimini ilk kullanan Müteferrika İbrahim'dir.²

Müteferrika İbrahim, Bacon'ın, Newton'un, Galile'nin, Kepler, Descartes ve Harvey'in yaşadıkları, ya da eserlerinin yayınlandığı «Büyük Asır»la, yani XVII. yüzyıla, «Aydınlanma Çağı» diye bilinen XVIII. yüzyılının Ortaçağ'la kesiştikleri bir dünyada yaşadı. Yaşamış bir masal tadı veren yaşam öyküsünü burada ancak hatırlatmakla yetineceğim. Asıl amacım Müteferrika'nın kişiliği üzerinde durmak ve Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete, 1876'ya kadar Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar üzerinde yaptığım bibliyografik bir araştırmanın sonuçlarını özetlemektir.

Müteferrika İbrahim 1674'de, Macaristan'ın Erdel bölgesinde, Ko-

1 A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İkinci basım, İstanbul, 1943, s. 152.

2 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, 1973, s. 82.

lojvar'da fakir bir Macar ailesinin çocuğu olarak doğdu.³ Vaiz yetiştirilmek üzere, Kalvinist olduğu söylenen ama aslında o zamanların hıristiyan dünyasında, gizlenme durumunda bulunan Üнитарist mezhebe bağlı bir papaz kolejinde okutuldu.⁴ Ünitarienler hıristiyanlığın teslis akidesini ve İsa'nın tanrılığını kabul etmiyorlardı. Başlıca üç ana dünya konusu üzerinde durdukları biliniyor: Bilim, Coğrafya ve Matbaacılık. Müteferrika İbrahim'in özellikle ilgi duyduğu coğrafya konusu, Kitab-ı Mukaddes dışında gelişmesi engellenmiş bir bilim dalıydı. 1628'de Harvey'in kan dolaşımı ile ilgili eserini bilim dünyasına tanıtan hıristiyan hekim Servetus, Batlamyus coğrafyasını basarken Kenan elinin süt ve bal akan bir ülke değil, kurak ve çorak bir yer olduğunu söylediği için de suçlanmıştı.⁵ Bilindiği gibi Servetus, sonunda yakılmıştır.

Eğitimciler, XVII. yüzyılda Avrupa'da okul programlarının humanist bir görüşle hazırlandıklarını, herhangi bir konuda uzmanlığı veya meslek bilgisini değil, bir tür Bütün Dünyaya Açık İnsan - Uomo Universalis yetiştirmeyi amaçladıklarını bildirmektedirler. Umanızmadan gelen Orator Perfectum - Mükemmel Hatip ve Vir Bene - Mert İnsan kavramlarını hıristiyan felsefe bütünü içine yerleştirenin de Erasmus olduğu kaydediliyor.⁶

Müteferrika İbrahim'in doğduğu memleket, Erdel, Avrupa'da dinsel inançlarda özgürlüğü ve eşitliği ilk gerçekleştiren ülke olarak tanımlanmaktadır. XVII. yüzyılda Erdel'de manevi hayatın öncülere, batı uygarlığının temsilcileri olan, yaşamları çok serüvenli, yazarlık, çeviricilik, basım, yayım, hakkâklık gibi işlerle uğraşan din adamları olmuşlardı. Bunların en tanınmışlarından biri, 1689'da Kolojvar'da Müteferrika'nın öğrenci bulunduğu Kalvinist Kilisesinin basımevinde çalışmış bulunan Misztotfalusi Kis Mikloş'tur. Müteferrika İbrahim'in basmacılık merakının bu temellere ve görgüye dayandığı söylenebilir.⁷

Çağının ve memleketinin insanı olarak taşıdığı genel niteliklerin dışında, kişiliğinin temel özellikleri bilme, anlama, öğrenme ve öğrendiklerini yayma merakıdır. Risale-i İslamiye adlı eserinde:

3 Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası**, İstanbul, 1939, s. 48.

4 Berkes, aynı eser, s. 48.

5 A. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, cilt I, İptidadan XIX. Asra Kadar, İstanbul, 1944, s. 131.

6 «Humanismus, humanistisches Schulwesen», **Lexikon der Paedagogik** Bd. 2. Freiburg, 1970, s. 258.

7 T. Halası Kun, «İbrahim Müteferrika», **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1951, s. 898.

«Çocukluğumdan beri Tevrat, İncil ve Zebur okurdum, okunması yasaklanan eski Tevrat cüzlerini bile okumayı istedim», diyor.⁸

Yalnızca eski Tevrat cüzlerini değil belki Servetus'un eserlerini de okumayı istemişti. Öğrenme ve bilme eğiliminin, Papalığın yasak listesine aldığı Copernicus sistemine kadar uzanmış olduğunu Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sına eseri basarken eklediği parçalardan öğreniyoruz. Usul-ül-Hikem fi Nizam-ül-Ümem adlı eserinde de :

«Dürr ü gevher sandığım esdaf ve ahcar, ne yerde bulunsa ihtiyar olunup ahz ve havsala-i acizanede hırz u hıfz olunurdu = Değerli incilerdir sandığım sedefler ve taşları nerde bulmuş olursam olayım alıp aklımda saklardım» demektedir.⁹

Gerçek bir XVIII. yüzyıl insanı olarak pozitif bilimlere karşı büyük bir ilgi duymuştur. Cihannüma'ya yaptığı eklerde ilk büyük astronomlardan, dünyanın güneş çevresinde dönüşünden, bu konudaki tartışmalardan söz etmiş, miknatis dediğimiz fiziksel olayı ve pusulayı anlatan Fuyuzat-ı Miknatisiyye adlı ayrı bir eser yazmıştır.

Coğrafya konusu, yukarda değindiğimiz gibi, özellikle ilgilendiği konulardan biridir. Harita klişeleri hazırlamış, coğrafya ile ilgili kitaplar basmış, kendisini «İbrahim-ül-Coğrâfi» diye adlandırmıştır.¹⁰

Özet olarak bütünüyle dış dünyaya dönük bir kişiliği vardır. Basılamamış olan eseri Risale-i İslamiye'de :

«Muhtevası din olan bir kitapta ahvâl-i siyasetten bahs uygun değilse de...» diye başlayarak dünya işlerini anmaktan kendini alamaz.

Bütün bu nitelikleriyle birlikte yine de, Padişah III. Ahmed'in ve onun yeniliklere açık sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın Türkiye'sinde yaşamamış olsaydı, büyük bir olasılıkla ne basımevini kurabilir ne de bugün elimizde kalan eserlerini meydana getirebilirdi. Hatta, memleketinde kalmış olsa davranışlarında daha mı az özgür olurdu. ya da davranışları onu nasıl bir sonuca götürürdü sorusu bile sorulabilir.

Müteferrika İbrahim bir Macar mültecisi değildi. Tökhöly ayaklanması sırasında akıncı bir Türk bölüğüne esir düşmüş, İstanbul'a getirilip köle olarak satılmış, bir süre sonra da İslâm olmuştur. O sırada sadaret kaymakamı bulunan İbrahim Paşa'ya sunduğu Risale-i İslâmiye'si İslâm dinini esaslı şekilde incelemiş olduğunu gösterdiği kadar, ünitarist mezhebin hıristiyanlıkla ilgili sorunları üzerinde de hâlâ durduğunu ortaya koymaktadır.¹¹

8 Gerçek, aynı eser, s. 48.

9 Gerçek, aynı eser, s. 75.

10 Kun, aynı eser, s. 899.

11 Berkes, aynı eser, s. 48.

İbrahim Efendi bundan sonra artık yeni bir toplumun insanı, sadık ve pek çok gayretli bir Osmanlı Türkü'dür. Erdel'in daha önce andığımız manevi önderlerini, yazar, yayımcı ve matbaacı din adamlarını anımsayarak, bu din değiştirme olayına rağmen, yaşamının ana çizgisini değiştirmemiş olduğunu, temelde, ana amaçlarından sapma yapmamış bir kişiliği olduğunu düşünebiliriz.

İslâm olduktan sonra kendisine sarayda Müteferrikalık hizmeti verildi ve bu sıfatla ilk olarak 1715'te Viyana'da Prens Savoie'lı Eugene ile yapılan müzakerelere katıldı. Tercüman veya temsilci olarak bu tür devlet görevlerini ölümüne kadar sürdürmüştür.¹²

1717'de Prens II. Rákóczi Ferenc Türkiye'ye davet edildiğinde tercüman olarak onun yanına verildi ve Prens ölünceye kadar, herhalde çok gayret ve iyiniyetle kendisine hizmet etti. II. Rákóczi Ferenc ölümlünden önce sadrazam Ali Paşa'ya yazdığı vedânâmede :

«Bilhassa vefâkâr tercümanım İbrahim Efendi'yi Padişahın inayetine tevdi ediyorum», demiştir.¹³

1726'da basımevi ruhsatı almak için Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu arzuhalde, basımevi kurmayı 1719 yıllarından beri düşündüğünü yazıyor. Devlet matbaasının eski klişeleri arasında bulunan, kendisi tarafından yapılmış bir Marmara haritası klişesi, konuyu yalnız düşünmediğini denemelere de giriştiğini göstermektedir.¹⁴

Osmanlı Türkiye'si basma işini 1494'den beri tanıyordu. Basımevlerinin dünyaya yalşını gösteren listelerde, 1494'den 1729 yılına, Müteferrika Matbaası'na kadar İstanbul'da, Selânik'te, Halep'te azınlıkların veya misyonların kurdukları 37 basımevi görüyoruz.¹⁵ Bu basımevleri türkçe veya Türk kültürü ile ilgili hiçbir eser basmadıkları gibi, örnek olarak da herhangi bir rol oynamadılar. İlk Türk basımevi Müteferrika İbrahim'in emeği ve gayretleri, Bâbîâli'nin Fransa elçisi 28 Çelebi Mehmed'in oğlu Said Efendi'nin yardımı ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa ile Padişah III. Ahmed'in koruyuculukları ile, azınlık basımevlerinin tamamıyla dışında kuruldu ve gelişti.

Müteferrika İbrahim'in mükemmel bir yayımcı olduğu hemen söylenebilir :

12 Kun, aynı eser, s. 897.

13 Karacson, «İbrahim Müteferrika», **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, İstanbul, 3/1926, s. 185.

14 Gerçek, aynı eser, s. 34.

15 Osman Ersoy, **Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Ankara, 1959, s. 51 - 53.

Bastığı ilk kitap, Vankulu Lûgatı diye bilinen arapça türkçe sözlük, 82 yıl içinde üç baskı yapmıştır. 1729'dan 1830'a kadar ilk yüzyıl içinde ancak 180 kadar kitap basılmış olduğu düşünülürse bu seçimin ne kadar yerinde olduğu hemen anlaşılır.

Basılan ikinci eser, Tuhfet-ül-Kıbar fi Esfar-ül-Bihar, Osmanlı deniz seferlerinden bahseden ve geniş coğrafya bilgisi veren bir eserdir. O zamanlar Osmanlı dünyasında da moda olduğu bildirilen coğrafya biliminin¹⁶ meraklıları düşünülerek seçilmiş olması gerekir ve her halde Kâtip Çelebi'nin bu eseri, benzerleri arasında gerçekten seçilmesi gereken üstün değerde bir eserdir.

Üçüncü eser, Tarih-i Seyyah, Müteferrika tarafından latineden çevrilmiş bir Afgan tarihidir. Kitabın basıldığı yıl, İran hükümdarı Afgani Eşref Şah İstanbul'a bir büyük elçi göndermişti. Günlük ilgileri ve soruları kitaplarla cevaplandırmayı uman Müteferrika, bu konuda o kadar iyimserdir ki, ilk iki eseri biner nüsha bastığı halde Tarih-i Seyyah 1200 basılmıştır. Bu iyimserliğin çok yerinde olduğunu söyleyemiyoruz, çünkü dördüncü eserde baskı sayısının bridenbire 500'e düşürüldüğünü görüyoruz.¹⁸ Müteferrika'nın ölümünden sonra terekesinden satılamamış pek çok kitap çıkmıştır.¹⁹ İlk basımevimizin asıl yaşatıcı güç olan toplumun ilgisini hemen daha başlarda kazanamamış olduğu bir gerçektir.

Dördüncü kitap, Müteferrika'nın eski yazmalarımız arasından seçerek, Tarih-i Hind-i Garbi adıyla yayınladığı bir eserdir. Bu eserle Müteferrika Osmanlı toplumuna Amerika'nın keşfini duyurmaya çalışmaktadır.

Yaşadığı sürece 17 eser basmıştır. Bunlar arasında Fuyuzat-ı Mıknatısıyye ve Usul-ül-Hikem fi Nizam-ül-Ümem kendi eserleridir. Usul-ül-Hikem fi Nizam-ül-Ümem, memleketimizdeki yenileşme hareketlerinin beyannameyi olarak değerlendirilmektedir.²⁰ Ayrıca Türkiye'ye gelen Fransızlara türkçeyi öğretme amacıyla basılmış bir dil kitabına da emeğinin geçmiş olduğu sanılıyor.²¹

Yayınladığı hemen bütün eserlere zeyiller, mukaddimeler hazırlamış, şekiller çizmiş, kendisinden az önce yaşamış bulunan Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sını adeta yenilemiştir.²²

16 Adıvar, **Osmanlı Türklerinde...**, aynı eser, s. 120.

17 Gerçek, aynı eser, s. 64 - 65.

18 Gerçek, aynı eser, s. 84.

19 Karacson, aynı eser, s. 185.

20 Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt I, yeniden ele alınmış ve genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul, 1956, s. 12.

21 Gerçek, aynı eser, s. 73.

22 Adıvar, **Osmanlı Türklerinde...**, aynı eser, s. 150.

Yayımcı olarak, insan düşüncesinin vardığı sonuçlarla tutarlı kalmayı, çağının adamı olmayı bilmiş, ileri bir aydıncı diyebiliriz.

Bastığı tarih kitaplarıyla da yine dış dünyaya, çevresinde ne olup bittiğini bilmek isteyen insana dönük kalmıştır. Tarih kitapları konusunda Naima tarihinde verdiği program bunu göstermektedir.²³

1745'te Müteferrika öldü ve ilk Türk basımevi, yalnızca bir tek eserle, Van Kulu Lugatının ikinci basımıyla bir kerecik kesilen, 38 yıllık bir uykuya daldı. Bu duraklama, başlayan işin ana ögesinin, onun aydınlık, bilgiye açık ve çok gayretli varlığı olduğunun en açık kanıtıdır.

Yaşadığı ve öldüğü çağın şairlerinden Nevres, ölümünü aşağıdaki tarih mısraıyla duyuruyor:

«Bastı İbrahim Efendi sahn-ı firdevse kadem».

Yani, Müteferrika İbrahim cennete gitti.

İlk Türk basımeviden Birinci Meşrutiyete kadar yayın hayatımızın nasıl bir gelişme gösterdiğini, bu gelişmenin hızının ne olduğunu, hangi konularda kitaplar bastığımızı, tek tek konuların nasıl bir gelişme gösterdiğini, Türk-İslâm geleneğinin ne zamana kadar sürdüğünü, ne zaman yerlerini yeni konulara bırakmaya başladıklarını araştırmak istedim²⁴. 1729'dan Lâtin alfabesinin kullanılmaya başladığı 1928 yılına kadar ne basıldığı kesin olarak bilinmiyor. Değerli araştırmacı Seyfeddin Özege'nin bu konudaki çalışmaları yakında tamamlanacak ve büyük bir boşluğu dolduracaktır²⁵. Ben, araştırmam için Arap harfleriyle basılmış kitapları içlerine alan bir sıra basılı katalogdan ve listeden yararlandım. 47.000 kadar bibliyografik künyeyi gözden geçirdikten sonra bunlardan 3066 tanesinin 1729-1876 yılları arasına ait olduklarını saptadım. Araştırmamın sonuçlarını aşağıdaki gibi özetleyebilirim:

Türkiye'de basma işinin başlangıçtaki gelişme hızı çok ağır olmuş, ilk yüzyıl içinde ancak 180 kadar eser basılabilmiş, ikinci basımevi birinciden 66 yıl sonra kurulabilmıştır. İlk basımevimizin, Müteferrika İbrahim'in ölümünden sonra 38 yıllık bir duraklama geçirmesi, basma işinin, toplumun içinden gelme bir gerekliliğe dayanmadığını, doğrudan doğruya aydınlarımızın anlayışlarının ve gayretlerinin meyvası olduğunu düşündürmektedir. Başlangıçta, din kitapları basmanın yasaklanmış

23 Gerçek, aynı eser, s. 73.

24 Jale Baysal (Buğra), *Müteferrika'nın Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul, 1968.

25 Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, Fasikül 1, İstanbul, 1971.

olması, toplumun bir sanat eseri değeri taşıyan eski yazma kitaplarımızın dünyasından kolay vazgeçemeyişi, basma işine karşı duyulan ilgisizliğin başlıca nedenleridir. Büyütülmüş bir sayı gibi görünüyorsa da, 1729'da yalnızca İstanbul'da 90.000 hattat bulunduğunu bildiren kayıtlar²⁶, ilgisizliğin kitaba değil, basmaya karşı olduğunu gösteriyor. Bunun yanında, geniş halk yığınlarının ders kitabı dışında kitap okuma alışkanlığının bulunmadığı da bir gerçektir ve herhalde sonucu etkilemiştir.

1803'de ilk dinsel kitap, Risale-i Birgivi yayınlandı. Bu kitapta basım-evi, geniş çevreler için kitap çıkarma yolunda en önemli adımı atmış oluyordu. Çünkü o devirde herhalde en çok aranan kitaplar, çoğunluğun dine bağlı dünya görüşüne cevap verdikleri için, din konulu kitaplardı. Birgivi'nin Akaid'inden sonra, gerçekten de din konulu kitaplar, sayı bakımından daima başta gitmişlerdir. Bu kitapların en büyük bölümünün aslında medreselerde okutulan ders kitapları olduklarını da anmadan geçmemek gerekir. 1803 ve 1839 (Tanzimat) yılları arasında yıllık yayın ortalaması 10 kitap olmuştur.

1839'da bu ortalama büyük bir sıçrama yaparak ilk 20 yılda 40'ın üzerine çıktı. Tanzimat denilen siyasal olayın, eğitim ve kültür alanını nasıl etkilediği açıkça görülebiliyor.

Basımevinin resmi yayınlar ve öğretim için hazırlanan kitaplar alanını aşarak daha geniş bir okuyucu topluluğuna cevap verir hale gelmesinde, 1822'de Mısır'da kurulan Bulak basımevinin de büyük payı olmuştur. Bulak basımevinin en önemli yanı, İstanbul'dan giden Aziz Efendi yönetiminde çok güzel bir ta'lik baskıyı gerçekleştirebilmesi oldu²⁷. Başta divanlar olmak üzere, edebî eserleri fabrika işi basma kitaplardan okumaya ısınamayan okuyucu, din kitabına kavuşan okuyucu ile birlikte, yazma kitapların çok pahalı ve güç tedarik edilir olması yüzünden hiç bir zaman çok genişleyemeyecek bir okuyucu çevresinin, büyük bir kalabalık olma yolunu tutması sonucunu getirdi.

Yine 1839'dan sonra görünen Kelile ve Dimne, Tûtînâme, Ebû Ali Sinâ ve Nasreddin Hoca hikâyelerinin ilk baskıları, basımevinin daha da geniş halk katlarına doğru yayılışını simgelemektedirler.

1729'da ilk kitabını çıkaran Türk yayıncılığı ancak 1803-1839 yılları arasında toplumun malı olmaya başlamıştır diyebiliriz.

Yayıncılığımız ikinci bir sıçramayı da, 1869 yılından sonra hikâye, roman ve tiyatro türlerinin gördüğü büyük ilgi ve birçok yeni okulun açılışı ile yapabilmıştır. 1869-1875 yılları arasında yıllık ortalama 160

26 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1-4 C, İstanbul, 1955, c. 4, s. 16.

27 Tanpınar, aynı eser, s. 186.

kitaptır. Bu zamanın hemen öncesinde 1859-1868 yılları arasında ortalama 50 kitaptı.

Genel olarak 1729-1875 yayınları için söyleyebileceğimiz şunlardır:

Bu dönem yayınlarının çoğu, başta medreseler ve öğretimleri din temelinde dayanan sıbyan mektepleri olmak üzere, okul çevreleri için çıkarılmışlardır. Yıllık yayın ortalamalarının artışı ile yeni okulların açılışı arasında da dikkati çekecek bir ilişki görülüyor. Birçok basımevi doğrudan doğruya okulun basımevi olarak kurulmuştur. Yeni konuların ortaya çıkışı da çok zaman okul programlarındaki yeni konulara bağlanabilmektedir.

Başta giden konu İslâm dini konusudur. Yayınlanmaları başlangıçta yasaklanmış olduğu halde, bu kitaplar bütüne oranla %13,5 sayısını veriyorlar.

Dil ve sözlük kitapları birlikte ele alındıklarında, yine %13,5 toplamını vermektedirler.

Din ve dil konularından sonra % 12,3 le manzum eserler görünüyor. Tarih ve askerlik konuları, ilk üç konudan sonra en büyük yüzdeyi veren konular olmuşlardır.

Tiyatro eserleri ve romanlar, 1869'dan sonrası gözönüne alınırsa, % 7,7 ve % 11 gibi yüksek oranlar gösteriyorlar.

Batı dillerinden çeviriler ve bu dilleri öğreten kitaplarla sözlükler % 7,6 sayısını vermektedirler. Oldukça yüksek bir orandır ve imparatorluğun genel eğilimini yansıttığı söylenebilir. Fransızca en başta gidiyor. Onu geniş bir aralıkla İngilizce ve Almanca izliyor. Fransızca'dan ilk çevirilerin 1786 gibi oldukça erken bir tarihi göstermelerine karşılık, ilk İngilizce çeviri 1830, ilk Almanca çevri de 1856 yıllarında yayınlanmışlardır.

1729-1875 yılları, Osmanlı Türkiyesinin batıya dönüş çabaları içinde bulunduğu yıllardır. Batı dillerinden çeviriler, gittikçe daha çok ilgi gören pozitif bilim konuları, roman ve tiyatro gibi, batıdan gelen yeni edebiyat türlerinin tanınıp benimsenmesi, modern askerlik bilgisi veren kitaplar, bu yönelişin açık belirtileridirler. Fakat yayınlarda, istatistiklerimizin gösterdiğine göre, eski Türk-İslâm geleneğinin gerilemesinin belirtisi bile yoktur. Divanları, eskiler arasından seçilip tekrar tekrar basılan tasavvuf, kelâm, tarih kitapları ile imparatorluk, geleneğinin bütün ağırlığını korumaktadır.

Türkiye'de ilk basımevinin kuruluşunun neden çok geciktiği konusu üzerinde çok durulmuştur. Genellikle din bağınazlığının başlıca neden olduğu kabul ediliyor. Gecikmenin bundan ileri gelmediğini savunanlar, sadece İstanbul'da 90.000 hattat bulunduğunu belirterek devletin bunları

işsiz bırakmamak için basmayı desteklemediğini söylüyorlar. Basımevinin kuruluşuna izin veren fermanla ve fetvada lugat, mantık, hikmet ve hey'et kitaplarının basılacağı, fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis kitaplarının basılmıyacağı belirtildiğine göre din çevreleri basımevine karşı herhalde pek iyiniyetli değillerdi. Fakat gecikmenin nedeni din bağınazlığıysa bile, yenilmiş, kırılmış, basımevi kurulmuş, yazık ki bir yüzyıl boyunca bu basımevinde ve ondan sonra kurulanlarda ancak 180 kadar kitap basılabilmiş, Müteferrika'nın terekesinden satılamamış birçok kitap çıkmıştır.

Araştırmacılar din bağınazlığının yanında, toplumun henüz hazır olmadığına da değiniyorlar. Bir yandan ağız birliği ile basmanın yeni bir devir açacak, toplumu arkasından sürükleyecek çok önemli bir keşif olduğu üzerinde durulurken, bir yandan da «toplum hazır değildi ki basımevi olsun», demek bir tür çelişmeye düşmek gibi görünebilir. İstatistiğe dayanan çalışmamın olanaklarıyla bu konuyu şöyle özetleyebilirim :

Basımevi kurulurken «fiilen biraz patırdı ve çok dedikodu oldu»²⁸. Sonra mesele o kadar önemsenmedi. Toplum basılı kitapla fazla ilgilenmedi. Bir yüzyıl boyunca ancak 180 kitap basıldı. Fakat basımevi gerçekten de umulan etkiyi yaptı. 1830'dan sonraki 46 yılda basılı eser sayısı 3066'ya yükseldi. Böylece bir çeşit yukardan zorlama ile, aydınlarımızın anlayışları ve gayretleri ile kurulan ilk basımevimiz, başlangıçta hazır olmayan bir toplumu arkasından sürükleyebildi, bir okuyucu sınıfının ortaya çıkmasında üzerine düşeni gereği gibi yaptı.

28 Karacson, aynı eser, s. 178 - 185.